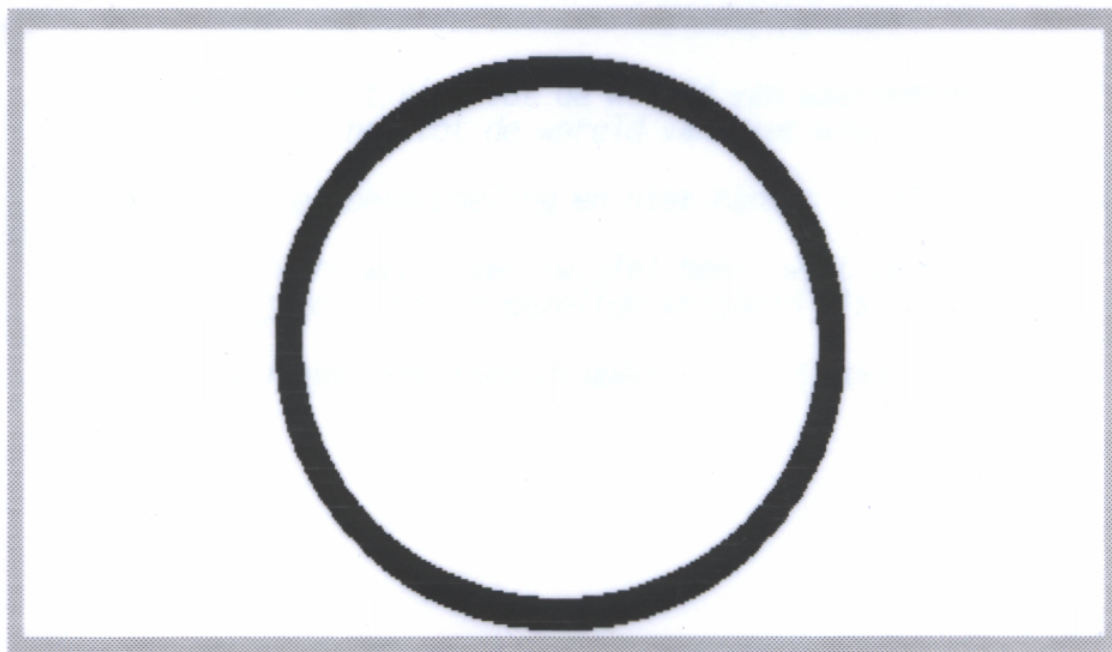

JAPANS ZEN

Evert Mouw

scriptie geschiedenis (A5/A6), juli -augustus 1996

Het oorspronkelijke WordPerfect 5.1 document is verloren gegaan. Dit is een OCR scan van augustus 2008. Mogelijk zijn enkele spellingfouten het gevolg van het Optical Character Recognition proces. De bijlagen zijn toegevoegd als een afzonderlijk bestand - zie de informatie op de laatste pagina.

Deze versie hanteert niet de oorspronkelijke paginanummering, wel de oorspronkelijke opmaak.

*De weg behoort niet tot de wereld van waarneming,
noch behoort hij tot de wereld van niet-waarneming.*

Kennis is een begoocheling en niet-kennis is zinloos.

*Als je de ware weg, over twijfel heen, wilt bereiken,
plaats jezelf dan in dezelfde vrijheid als lucht.*

Je noemt hem evenmin goed als niet goed.

GEGEVENS

scriptie

omslag: cirkel van inzicht verstoep in Japanse vlag

achter omslag: Uit *De poortloze poort* van Eisan, verhaal nummer 19 (Het leven van elke dag is de weg), waarin Nansen een vraag van Joshu beantwoordt.

vak: geschiedenis

klas: A5/A6

school: Sprengeloo Apeldoorn

door: Evert Mouw

datum: juli-augustus 1996

titel: Japans zen

probleemstelling: Wat is de Japanse inbreng in zen?

wegingsfactor: 1 voor het schoolonderzoek

eisen: goede behandeling probleemstelling, duidelijke presentatie, wetenschappelijke aanpak, bronnen citeren, omvang minstens 30 tot 40 pagina's, geschiedkundige relevantie, e.d.

copyright © 1996 Evert Mouw

INHOUD

3	Gegevens
4	Inhoud
5	Proloog
6	Inleiding
7	Wat is zen?
10	De oorsprong van zen
13	Kenmerken van het Chinese Ch'an boeddhisme
17	Zen-beoefening in Japan
19	De kloosters (aarde)
22	Thee (water)
25	De martiale kunsten (vuur)
32	Artistieke uitingen (wind)
36	Filosofie (leegte)
42	Conclusies (de Japanse dimensie)
44	Bronnen
49	Bijlagen:
	Bijlage A: Beoordeling, pagina t.b.v. docent
	Bijlage B: Schools of Zen Buddhism
	Bijlage C: Zen@SunSITE homepage
	Bijlage D: Koans
	Bijlage E: Frequently Asked Questions
	Bijlage F: Zen and budo

Proloog

Toen ik mijn pakket voor de vijfde klas atheneum samenstelde was ik bang om teveel hooi op mijn vork te nemen. Een achtste vak zat er dan ook niet in. Na afloop van de “vijfde” bleek die angst ongegrond. Om in de zesde wel een achtste vak, namelijk geschiedenis, te kunnen volgen zal ik een tentamen moeten afleggen en een scriptie moeten schrijven.

Een scriptie schrijven kan best interessant zijn. Al langer dan vandaag heb ik interesse voor het Verre Oosten. Daarom heeft deze scriptie als vraagstelling wat de invloed van Japan is geweest bij het ontstaan van zen tot wat het nu is.

Zeker een actueel onderwerp, gezien de grote aandacht voor zen in tijdschriften en boeken. Maar geen eenvoudig onderwerp. Bovendien is over de Japanse inbreng nog niet al te veel geschreven. Ik hoop een scriptie af te leveren die niet alleen leesbaar is, maar bovendien een onderwerp behandelt waarover maar weinig zinvols is geschreven in het Nederlandse taalgebied.

INLEIDING

Zen is “in”. Zen is soms een opvolger van yoga geworden. Wat is zen eigenlijk? En is er een verschil tussen zen en zen-boeddhisme? Waar komt zen vandaan? Waarom trekt het mensen zo? Deze en nog vele andere vragen leven bij velen. Vaak wordt zen geassocieerd met de New-Age beweging of met het boeddhisme. We zullen zien of zen een sterk Japans karakter heeft.

Zen zoekt niet naar intellectuele antwoorden. Wil je op bovengenoemde vragen een antwoord, dan moet je gewoon zen gaan beoefenen zonder vragen te stellen, en inzicht komt dan vanzelf. De meeste boeken over zen zijn geschreven door mensen die zelf zen beoefenen. Zulke boeken zijn vaak handleidingen voor de praktijk van zen. Wij zoeken wel intellectuele antwoorden.

Via de wegen van de studie de weg van de meditatie en het plotselinge inzicht willen begrijpen is een hachelijke onderneming. Wel is dat de beste methode om te onderzoeken hoeveel invloed de Japanse cultuur heeft gehad op het ontstaan van het huidige zen.

Het reisverslag begint met een korte beschrijving van het ontstaan van het boeddhisme in India. Al snel komen we terecht in China, waar het Ch’an boeddhisme een belangrijke stroming werd en tevens de voorloper van het Japanse zen. In Japan zelf maken we diverse periodes mee, waarin Japan sterk verandert.

Het woord verandering behoeft enige toelichting. Voor Westerlingen is verandering iets absoluuts, iets wat niet meer ongedaan kan worden gemaakt (lineair tijdsbesef), terwijl Oosterlingen geloven dat je steeds weer op hetzelfde punt uitkomt, wat je ook doet (cyclisch tijdsbesef). Het boeddhisme is begonnen met het plotselinge heldere inzicht (de verlichting) van de Boedha. Na hem ontstonden stromingen die het belangrijk vonden dat je veel theoretische kennis bezat. Het Ch’an boeddhisme is weer een stroming die de leer en de dogma’s onbelangrijk vindt en streeft naar de verlichting. In Japan is dat accent niet veranderd.

Als we kijken naar de verandering van zen in Japan dan kunnen we op twee aspecten letten. De eerste is de uiterlijke **vorm** en de manier waarop het wordt beoefend. De tweede is de “**filosofie**” van zen, oftewel de essentie of de kern. Vanuit deze twee aspecten zal ons reisverslag worden geschreven, en zal duidelijk worden wat de Japanse inbreng is bij het ontstaan van het huidige zen.¹

¹ De vraagstelling is dus: In hoeverre heeft zen Japanse kenmerken in vergelijking met het ch’an boeddhisme in China waaruit het zen ontstond?

WAT IS ZEN?

Uiteraard moet eerst het begrip “zen” ingekaderd en gedefinieerd worden voordat er iets zinnigs over kan worden gezegd. Hoewel dit een logische en gebruikelijke eerste stap is, stuiten we toch op een probleem. Een zen-beoefenaar werd gevraagd wat voor hem zen is: “In ieder geval wordt het steeds moeilijker om daar een goede omschrijving van te geven.”² Een paar verhaaltjes³ kunnen dit verduidelijken.

Een noot zen

Nadat Kakua een bezoek had gebracht aan de keizer verdween hij en niemand wist wat er van hem geworden was. Hij was de eerste Japanner die in China Zen studeerde, maar omdat hij er nooit iets van heeft laten merken, op één noot na, leeft hij niet in de herinnering als degene die zen zijn land binnengebracht heeft.

Kakua bezocht China en nam daar de ware leer aan. Reizen deed hij niet zolang hij daar was. Voortdurend mediterend leefde hij op een afgelegen deel van een berg. Telkens als mensen hem vonden en hem vroegen te preken, zei hij een paar woorden en verhuisde dan naar een ander deel van de berg, waar men hem minder makkelijk zou kunnen vinden.

Toen Kakua terugkeerde naar Japan, hoorde de keizer van hem en vroeg hem zen te komen preken ter stichting van hem en zijn onderdanen.

Kakua stond zwijgend voor de keizer. Toen nam hij van de mouwen van zijn gewaad een fluit en blies één korte toon. Beleefd buigend verdween hij.

Een kop thee

Nan-in, een Japanse leraar uit het Meiji-tijdperk, ontving bezoek van een professor van een universiteit die inlichtingen over zen kwam vragen. Nan-in serveerde thee. Hij schonk het kopje van zijn gast vol, en bleef toen doorgieten.

De professor keek toe hoe het kopje overliep tot hij zich niet langer kon inhouden. “Het is allang vol. Er kan niets meer bij!” “Net als deze kop,” zei Nan-in, “bent u vol van uw eigen opvattingen en bespiegelingen. Hoe kan ik u bijbrengen wat zen is als u niet eerst uw kop leeg- maakt?”

² Uit Onkruid juli/augustus 1993 nr. 3 p. 46-47, een interview met Nico Tydeman, leraar zen-meditatie.

³ Paul Reys, *Zen-zin, Zen-onzin*, 101 zenverhalen

Geen gehechtheid aan de stof

Zengutsu, een Chinese meester van de T'ang dynastie, schreef voor zijn leerlingen de volgende raad neer:

Leven in de wereld en toch niet gehecht raken aan het stof van de wereld is de weg die de ware Zenstudent moet gaan.

Wanneer u getuige bent van een goede daad door een ander, moedig uzelf dan aan zijn voorbeeld te volgen. Als u hoort van een verkeerde daad door een ander, raad uzelf dan aan deze niet na te volgen.

Zelfs al bent u alleen in een donkere kamer, gedraag u alsof u tegenover een voornamige gast zat. Druk uw gevoelens uit, maar wordt niet veelzeggender dan uw eigen ware aard.

Armoede is uw schat. Verwissel deze nooit voor een gemakkelijk leven.

Iemand kan een dwaas lijken en er toch geen zijn. Mogelijk bewaart hij alleen maar zijn wijsheid zorgvuldig. Deugden zijn de vruchten van zelfdiscipline en vallen niet vanzelf uit de hemel regen en sneeuw. Bescheidenheid is de basis van alle deugden. Laat uw burens u ontdekken voor u uzelf aan hen bekend maakt. Een edel hart dringt zichzelf nooit op de voorgrond. Zijn woorden zijn als zeldzame edelstenen, zelden vertoond en van grote waarde.

Open je eigen schatkamer

Daiju bezocht meester Baso in China. Baso vroeg: "Wat zoekt u?" "Verlichting," antwoordde Daiju. "U hebt uw eigen schatkamer. Waarom zoekt u daarbuiten?" vroeg Baso. "Waar is mijn schatkamer dan?", wilde Daiju weten. Baso antwoordde: "Wat u vraagt is uw eigen schatkamer." Daiju werd verlicht! Sindsdien spoorde hij zijn vrienden steeds aan: "Open je eigen schatkamer en gebruik de schatten die je daar hebt."

Uiterlijk en essentie

In de inleiding noemde ik al twee aspecten van zen: de uiterlijke vorm en de achterliggende filosofie. "Filosofie" is eigenlijk een verkeerd woord. Zen is geen filosofie. Het woord "essentie" is een betere uitdrukking. Die essentie is de schatkamer uit het laatste verhaaltje. Daar valt weinig over te zeggen. Het vinden van

de schatten is een individuele ervaring buiten woorden om⁴. Het wordt meestal de verlichtingservaring genoemd.

Over het uiterlijk, de vorm waarin de zen-beoefening is gegoten, is veel meer te zeggen. De regels van Zengutsu zijn daar een voorbeeld van. Deze regels hebben als doel de verlichting van de student. In deze scriptie zal aan de orde komen hoe zen wordt beoefent (niet wat het is, want dat is onzegbaar) en hoe die beoefening in de loop van de tijd is veranderd. De beoefening in Japan staat centraal.

Voor meer informatie over de praktijk van zen, kan de lezer de bijlage “SunSITE” raadplegen. Aan bod komen onder andere de meditatieruimte, het mediteren, en de “filosofie” van zen.

Uit die bijlage en uit het voorgaande kunnen enkele kenmerken worden gedestilleerd van de filosofie van zen (als er al zoiets bestaat):

- eenvoud
- discipline
- de werkelijkheid als “leegte” ervaren
- anti-rationeel (vaak paradoxaal)
- geen angst voor leven en/of dood
- geen oordeel over goed en kwaad
- zweverig
- verlichting door meditatie
- verlichting door de praktijk van het leven
- concentratie op het hier en nu, op de handeling
- bescheidenheid
- kalmte

Allemaal zen-richtingwijzers!

⁴ Zie ook Paul Reys, *Zen-zin, Zen-onzin*, “Ten geleide” door Prof. Dr. F. Vos

DE OORSPRONG VAN ZEN

India

Het boeddhisme ontstond 500 v. Chr. in één van de kleine Arische vorstendommen in het noorden van India. De Indiase religies zochten in hun denken de individuele verlossing uit het rad van wedergeboorte (samsara), om op te gaan in het nirvana (soort hemel of kosmisch bewustzijn). Het aardse bestaan wordt als leed beschouwd.

Tot zover stemmen het hindoeïsme en het boeddhisme overeen. Het boeddhisme gebruikt echter andere middelen voor de verlossing van het individu. Het boeddhisme ontstond als reactie op stromingen in de elitaire vedische godsdienst, welke hun heil zochten in mystiek inzicht. Het vroege boeddhisme richtte zich meer op een verlossende manier van leven en het doden van de begeerte, ofwel door de gehechtheid aan de wereld los te laten.

Volgens de overlevering was er eens een Indische prins die op jonge tijd voor een zwervend bestaan koos in plaats van een leven aan het hof. Waarzeggers hadden zijn vader al gewaarschuwd: Nooit mocht de prins leed zien, anders zou hij het koningshuis verlaten. Toen de jonge prins ergens rondzwierf, nadenkend over het leed van de wereld, ging hij zitten onder een Bodhi-boom. Plotseling werd hij verlicht, en zag hij in dat het leed uit de begeerte ontstaat.⁵

In het vroege boeddhisme spelen meditatieve technieken en direct contact met de leraar, zaken die we later terug kunnen vinden in zen, een belangrijke rol. In de loop van de tijd ontstaan er verschillende stromingen. Eén van de stromingen is het dhyana-boeddhisme⁶ die zich onderscheidt van andere stromingen door een grote nadruk op meditatie en een geringe aandacht voor de bestudering van boeddhistische geschriften. Dit dhyana-boeddhisme is de voorloper van het zen-boeddhisme.

⁵ Zie ook Karel van der Leeuw, *Het Chinese denken*, H7.2

⁶ Het Indiase woord dhyana betekent nagenoeg hetzelfde als het Chinese woord ch'an-na (een verbastering van dhyana) en het Japanse woord zen (weer een verbastering van ch'an), namelijk *meditatie*.

China

Introductie

Het dhyana-boeddhisme werd in China geïntroduceerd door Bodhidharma⁷ (Japans: Daruma), die omstreeks 520 na Chr. vanuit India naar het zuiden van China reisde. Deze monnik, volgens de overlevering Perzisch, onderwees meditatie-methoden. Andere bronnen dan de overlevering zijn niet voorhanden, zodat er weinig bewijzen zijn voor een historische Bodhidharma.⁸ Het Taoïsme heeft waarschijnlijk veel invloed gehad op Ch'an. Begrippen als "weg", "leegte", en "natuur" wijzen daar op.

Noord en zuid

In de zevende eeuw splitste de Ch'an-school zich in een noordelijke en een zuidelijke tak. De zuidelijke tak was zo succesvol dat de noordelijke tak tenslotte overschaduwt werd. In deze periode kreeg Ch'an een sterk Chinees karakter, mede door de invloed van het Taoïsme. Stichter van de zuidelijke school was Hui-neng (638-713), de zesde patriarch van de Ch'an-school. Hij kan (mede door de duisterheid rond Bodhidharma) worden beschouwd als de historische stichter van zen.⁹

Vijf stromen

De zuidelijke school vertakte zich in 5 richtingen. Twee van die vijf waren de Lin ch'i sekte en de Ts'aotung sekte, beide gesticht in de negende eeuw. Deze twee kwamen naar Japan in de Kamakura-periode (1185-1333).¹⁰

⁷ Het bestaan van de Bodhidharma is omstreden. Sommigen menen dat er meerdere Bodhidharma's hebben geleefd.

⁸ Karel van der Leeuw, *Het Chinese denken*, H7.11 en Prof. dr. Jaques H. Kamstra, *De Japanse religie*, p. 78

⁹ Karel van der Leeuw, *Het Chinese denken*, H7.11 en Prof. dr. Jaques H. Kamstra, *De Japanse religie*, p. 78

¹⁰ Prof. dr. Jaques H. Kamstra, *De Japanse religie*, p. 79

Vervolging

In 845 vond in China een boeddhistenvervolging plaats en in het begin van de tiende eeuw viel de T'ang dynastie. Alleen de Ching-t'u school en het Ch'an-boeddhisme overleefden. Dit was te danken aan de kloosterregels volgens welke de monniken hard moesten werken en dus niet als parasieten van de samenleving werden beschouwd. Bovendien zette het Ch'an boeddhisme zich af tegen de traditie en werd het daardoor minder beschouwd als een buitenlandse leer.

Korea en Japan

Het Ch'an-boeddhisme verspreidde zich naar Korea en Japan. Het Boeddhisme kwam in Japan via Korea, Chinese monniken en kooplui die naar Japan reisden en Japanse monniken die naar China en Korea reisden. In Japan waren er twee zen-sekten. De Rinzai sekte, afkomstig van de Lin ch'i sekte, en de Soto sekte, afkomstig van de Ts'aotung sekte. In 1191 kwam Eisai (bijnaam Mumon) terug uit China en stichtte de Rinzai sekte. Later, in 1227, kwam Dogen terug uit China en verkondigde het Soto-zen.¹¹

¹¹ Prof. dr. Jaques H. Kamstra, De Japanse religie, p. 130

KENMERKEN VAN HET CHINESE CH'AN BOEDDHISME

Nu worden de kenmerken van het Chinese ch'an-an (zen), waaruit het Japanse zen is ontstaan, op een rijtje gezet. Als verderop het Japanse zen wordt beschreven kunnen eventuele verschillen aan het licht komen en bepaald worden hoe veranderlijk zen is en hoe Japans zen is in Japan.

Filosofische aspecten

Ondanks alle uitspraken van zen-meesters dan toch een geschreven zen-leer. Hui-neng zette de belangrijkste ideeën van zen op papier (de "filosofie" van zen). Hier zijn ze, zoals Prof. dr. J. H. Kamstra ze heeft samengevat¹²:

1. Zen is: zien in "zijn eigen natuur". Die natuur is de Boeddhanatuur of Prajna: de hoogste Wijsheid. Die natuur is niet veelvuldig: Het is het absolute ene.
2. Dit zien is plotseling, want zonder eigen inspanningen van mijn kant realiseert de ware natuur zich spontaan.
3. De verlichting wordt niet bereikt door middel van geredeneer of het lezen van soetra's¹³, maar door middel van meditatie. Dat is dhyana: de eigen natuur wordt niet stilgelegd en leeggemaakt. De absolute vrijheid wordt verkregen en de "eigen natuur" wordt in helderheid verwezenlijkt.
4. De weg tot dit alles is niet "Indisch", dat wil zeggen bestaat niet in abstracte terminologie of romantische mystiek. De methode is direct, ronduit, concreet en in hoge mate praktisch.

Merk op dat deze ideeën niet beschrijven wat gezien wordt tijdens de verlichting. Deze ideeën zijn slechts richtingwijzers die de student "slechts in de richting van de Weg wijzen, langs die Weg voeren zij de lezer niet."¹⁴

¹² Prof. dr. Jacques H. Kamstra, *De Japanse Religie*, p. 78

¹³ (sanskriet) de klassieke werken en leerreden van het boeddhisme, vaak in versvorm

¹⁴ Prof. Dr. F. Vos "Ten geleide" in *Zen-zin, Zen-onzin* (Paul Reys)

Formele aspecten

Het stil maken van de gedachten

Ik citeer Karel van der Leeuw¹⁵:

“Specifiek voor het Zenboeddhisme is echter vooral dat niet met intellectuele middelen naar verlichting wordt gestreefd. Ofschoon andere methoden, zoals het bewandelen van een bepaalde morele weg¹⁶, zeker een rol speelden, was het begrijpen van de werkelijkheid in de T’ien-t’ ai-en Hua-yen-school een belangrijk middel op weg naar verlossing. In het Zenboeddhisme wordt het intellectuele denken eerder als belemmering voor verlichting gezien: wie denkt blijft immers vasthouden aan de illusie van de verschijnselen:”

De schrijver doelt overigens vooral op het zenboeddhisme in China. Daarna citeert Karel van der Leeuw een Chinese denker, een stukje dat ik u niet wil onthouden:

“... In mijn methode is van begin af aan afwezigheid van gedachten de voornaamste leerstelling geweest. (...) Afwezigheid van gedachten betekent, dat men niet verontreinigd wordt door externe objecten. Het is ons denken vrij maken van externe objecten en geen gedachten te wijden aan dharma’s¹⁷. Maar houd niet helemaal op met denken en wis niet alle gedachten uit. Als het denken ophoudt, gaat men dood en wordt men elders wedergeboren.

(*Liu-tsu T’an-ching 17*)”

¹⁵ *Het Chinese denken*, p. 235

¹⁶ Er is dus wel degelijk sprake van ideeën over goed en kwaad, en over juist gedrag, ook al ontkennen de zenmeesters dat soms. De verlichting is misschien niet te bereiken door je bezig te houden met de dualiteit goed/kwaad, maar het veronachtzamen leidt ook niet tot verlichting!?

¹⁷ (sanskriet) wetten (religieus, wereldlijk, de natuurwetten, alle wetten van deze wereld en dus van de verschijnselen en de illusie)

Kloosters

Om dit te bereiken werd in kloosters gemediteerd. Er waren slechts leraren en leerlingen, en geen ingewikkelde hiërarchie zoals in andere boeddhistische stromingen. Ook werd er zware lichamelijke arbeid verricht, zodat de kloosters in hun eigen behoeften konden voorzien.

De meditatie bestond uit zitten op de grond in de kleermakerszit en het doven van gedachten. In China werd het tso-ch'an meditatie genoemd en in Japan za-zen.

In de kloosters bedreef men ook de dichtkunst. Hui-neng werd patriarch door aan een gedicht van een ander zijn eigen gedicht toe te voegen:

De verlichting heeft geen boom,
De heldere spiegel heeft geen standaard,
De boeddha-natuur is eeuwig schoon en zuiver,
Waar zou enig stof moeten zijn?¹⁸

Koan

Een koan (Chinees: kung-an, "document op bureau") is een absurde spreuk of een verhaaltje dat een onverwacht en onlogisch antwoord op een vraag bevat, of waarop de student zo moet antwoorden. Door het irrationele denkproces kan de verlichting worden bereikt. De kung-an was een uitvindsel van de Lin-chi (Rinzai) school. Voorbeelden:

Een monnik vroeg aan Tozan, terwijl deze wat vlas aan het wegen was: "Wat is Boeddha?"

Tozan zei: "Dit vlas weegt drie pond."¹⁹

Een monnik vroeg aan Baso: "Wat is Boeddha?"

Baso zei: "Deze geest is niet Boeddha."²⁰

¹⁸ Liu-tsu T'an-ching 8

¹⁹ Uit *Zen-zin, Zen-onzin* (Paul Reps), De poortloze poort (Ekai, bijgenaamd Mumon) verhaal nr. 18 (p. 104).

²⁰ Uit *Zen-zin, Zen-onzin* (Paul Reps), De poortloze poort (Ekai, bijgenaamd Mumon) verhaal nr. 33 (p. 114).

Kyogen zei: “Zen is als een man die met zijn tanden in een boom boven een afgrond hangt. Zijn handen houden geen tak vast, zijn voeten rusten niet op een tak, en onder de boom vraagt iemand anders hem: “Waarom kwam Bodhidharma van India naar China?”

Als de man in de boom niet antwoordt, faalt hij; als hij wel antwoordt, valt hij en verliest zijn leven. Wat zal hij nu doen?²¹

Harde scholing bij Lin-chi (Rinzai)

De Rinzai school maakte gebruik van radicale middelen om de verlichting te bereiken. De leraar gebruikte schreeuwen, stokslagen, een strakke discipline en veel koans die de studenten behoorlijk in verwarring konden brengen. Waarschijnlijk hierdoor sloot Rinzai prima aan bij de martiale kunsten in Japan.

²¹ Uit *Zen-zin, Zen-onzin* (Paul Reps), De poortloze poort (Ekai, bijgenaamd Mumon) verhaal nr. 5 (p. 94).

ZEN-BEOEFENING IN JAPAN

Zen werd Japan binnengebracht door Eisai (Ekai), bijgenaamd Mumon, die de Rinzaï-sekte stichtte en door Dogen, die de Soto-sekte stichtte. Zen bleef echter niet opgesloten binnen kloosters, zoals in China. Zen kan vooral teruggevonden worden in:

- kloosters
- krijgskunsten (martiale kunst of bujutsu, later budo)
- artistieke kunsten (dichtkunst, kalligrafie, dans, theater, bloemschikkunst, etc.)
- de theeceremonie

De Japanse geschiedenis kan in de volgende periodes worden verdeeld²²:

JOMON	3000 BC - 250 BC
YAYOI	250 BC - 250 AD
KOFUN	250 AD - 600
NARA	710 - 794
HEIAN	794 - 1185
KAMAKURA	1185 - 1333
MUROMACHI	1336 - 1573
MOMOYAMA	1573 - 1603
TOKUGAWA (EDO)	1603 - 1868
MEIJI	1868 - 1912
MODERN	1912 - heden

Het boeddhisme kwam al in de Kofun-periode naar Japan, maar het zen-boeddhisme arriveerde pas tijdens de Kamakura-periode.

Wat nu volgt zal een beschrijving zijn van de zen-beoefening in Japan en hoe Japan een eigen gezicht heeft kunnen geven aan zen. Daar zijn twee manieren voor. De eerste manier is een chronologisch verslag geven, door de verschillende periodes door te lopen. Het voordeel daarvan is dat de lezer de ontwikkelingen in de verschillende terreinen (kunst, krijgskunst, thee, ...) naast elkaar kan plaatsen. Het nadeel is dat hij de verschillende

²² Naar Jacques H. Kamstra (De Japanse Religie, p.129-130)

terreinen met elkaar kan gaan verwarren. Ook voor het doel van deze scriptie, een beschrijving geven van de Japanse dimensie van zen, is deze methode nadelig. Immers, de ontwikkelingen in de verschillende deelterreinen worden versnipperd. Daarom zullen de ontwikkelingen per deelterrein worden behandeld (de tweede manier).

De verschillende deelterreinen (kloosters, thee, martiaal, artistiek en filosofisch) kunnen onderling conflicteren, vooral tussen de filosofie en de krijgskunsten bestaat een overlap. De samoerai-cultuur benaderde de oorlog en de strijd op een professionele manier, en ook zen werd gebruikt voor dergelijke doeleinden. Vooral de samoerai hielden zich bezig met filosofie (ook veel geestelijken behoorden tot de klasse van de samoerai). De zen-filosofie werd soms dan ook aangepast aan de oorlogsdoeleinden. De scheidslijn tussen de filosofie van de krijgskunsten en de zen-filosofie is niet altijd duidelijk. Daarom worden de filosofieën beide in het hoofdstuk “Filosofie” geplaatst. De aantrekkingskracht van zen op de samoerai wordt wel verklaard in het hoofdstuk “Martiale kunsten”.

De kloosters

Kloosters staan op de aarde, en vormen de grond voor de Zen-beoefening. Vanuit de kloosters is zen doorgesijpeld naar andere plaatsen, zoals de dojo's (oefenruimten) van de samoerai.

In China werd Ch'an voornamelijk in kloosters bedreven. In de kloosters mediteerde men, dacht men na over koans en werd noeste arbeid verricht om in leven te blijven (vaak landbouw).

Toen zen naar Japan overwaarde, werden al snel kloosters gesticht. Eisai zag zen als een middel om de discipline terug te brengen in het boeddhisme. Zijn Rinzaï kloosters in Kamakura en Kyoto waren dan ook een cocktail van het Lin-chi ch'an, het tendai-boeddhisme.

Dogen, die het Soto zen meebracht, was de eerste die een zeer grote waarde toekende aan meditatie en het eerste echte zen-klooster bouwde. Hij bracht een zuivere vorm van zen in Japan. Nabij Kyoto bouwde hij een klooster naar model van de kloosters in China uit de Sung-tijd. De meditatiehal (zendo) was voor iedereen open. Eisai richtte zich vooral op de aristocratie en de samoerai, maar Dogen richtte zich op het hele volk.

Later, verdreven uit Kyoto, stichtte hij een groot klooster in de bergen van Fukui, een provincie. Na de dood van Dogen viel de kloostergemeenschap uit elkaar, en het Soto zen verspreidde zich snel onder het gewone volk.

Ondertussen was het Chinese soto bijna uitgestorven, en emigreerden Chinese rinzaï meesters naar Japan, Kamakura, om de samoerai onderricht te geven. Via hen kwamen ook de Chinese cultuur, filosofie en kunst in Japan.

In de 15^e eeuw was van het Rinzaï zen weinig anders meer overgebleven dan een populair systeem om de Chinese kunst te bestuderen en boeddhistische rituelen op te voeren. Het mediteren, de kern van zen, speelde geen rol van betekenis meer. In later eeuwen werd aan de meditatie weer een belangrijkere rol toebedeeld.

schrijn en zen-tuin

Relevantie voor probleemstelling

Voor dit hoofdstuk heb ik alleen het boek van Thomas Hoover (Zen, of de stille sprong van inzicht) kunnen gebruiken, waardoor het verhaal op slechts één bron steunt. Bovendien is die bron ook nog eens van niet zo'n heel wetenschappelijk niveau. Het aantal feiten is beperkt gebleven, en de gang van zaken in de kloosters, of dat nu in China of in Japan is, bleef onduidelijk. Meer bronnen waren niet te vinden. De conclusie moet luiden, dat dit hoofdstukje over kloosters niet veel gewicht in de schaal mag leggen bij de uiteindelijke conclusies.

Thee

*Water (sui) en thee zijn vormloos. Als je thee in een kopje doet, en je laat het kopje vallen, is de thee nog steeds thee. Het vormloze idee of principe kan alle vormen aannemen.*²³

Volgens de legende mediteerde Bodhidharma negen jaren terwijl te tegenover een muur zat. Eens viel hij in slaap, en uit kwaadheid daarover trok hij zijn oogleden af en wierp die op de grond. Uit de oogleden ontsprong de theestruik.²⁴

Eisai herintroduceerde de theeplant in Japan. Tijdens zijn reis naar China had hij thee leren kennen. Het werd daar gebruikt om de mediterende monniken wakker te houden.²⁵

In China

In China waren niet alleen monniken gek op thee. Thee is daar al meer dan 2000 jaar bekend. In het begin was het bedoeld voor medisch gebruik, later werd het geliefd onder alle lagen van de bevolking. In 1610 bracht onze V.O.C. thee in Europa. Pas de laatste anderhalf eeuw is thee, vanuit China, over de hele wereld bekend geworden.

De Chinezen noemden de theeplant ch'a, en de "kunst van de thee" ch'a-shu. De naam van de Japanse theekunst, chanoyu of ook wel chado, is daar van afgeleid. Tijdens de Sung-dynastie (960-1280) was thee zeer populair, ook bij de keizers. Ch'a-shu bestond uit de kunst van het verbouwen van de theeplant, het zetten van thee met de juiste smaak en het vervaardigen van geschikte en decoratieve ceramiek. Ook werden thee-gedichten, verhalen en liederen en nog veel meer verzameld. Er werden zelf speciale theehuisjes gebouwd in tuinen. Er waren geen formele regels voor het drinken van de thee.

²³ Ontleend aan een les van Sveneric Bogsater, 10^e dan ninjutsu.

²⁴ Thomas Hoover, *Zen*, p. 33

²⁵ Thomas Hoover, *Zen*, p. 208

keramiek, Song-dynastie,
speciaal voor thee

Dat is geheel in overeenstemming met het Taoïsme. Er moeten geen strakke regels zijn, thee drinken moet spontaan gebeuren. Alleen dan kan men genieten. Er waren wel formele regels, maar die werden nauwelijks gebruikt, eigenlijk ontwikkelde alleen de zuidelijke Ch'an school een rituele procedure. Chinezen vinden concentratie wel belangrijk. Je moet rustig je thee drinken, zonder afgeleid te worden en aan allerlei andere zaken te denken.²⁶

In Japan

Eisai had thee leren kennen bij die zuidelijke Ch'an school. Daardoor nam hij ook een rituele ceremonie voor het theedrinken mee naar Japan.

In de Momoyama-periode werd het theedrinken nog verder geritualiseerd. Striktere regels werden opgesteld door de samoerai-clan Ogasawara, die het handboek Sangiittososhi schreven. Later deed Noami (1397-1471) het nog eens dunnetjes over, waarbij met de nieuwe architectuur rekening werd gehouden. De hele procedure werd verfijnd en esthetisch zeer verantwoord.²⁷

Deze aristocratische sfeer sprak de gewone man niet zo aan. Theemeesters konden vooral onder samoerai, zakenlieden, politici en monniken gevonden worden.

Vanaf het begin was thee verbonden met zen (dankzij Eisai). Thee drinken werd een Weg (do) om satori (verlichting) te bereiken. Vooral belangrijk was dat het ritueel in stille aandachtige concentratie werd uitgevoerd, en de regels met strikte discipline werden gevolgd.

²⁶ Meer informatie: John Blofeld, *The chinese art of thea*, vooral pagina's ix tot 15, en Horst Hammitzsch, *Zen in the Art of the Tea Ceremony*, p. 25-30.

²⁷ Horst Hammitzsch, *Zen in the Art of the Tea Ceremony*, p. 33-35

De martiale kunsten

*De geest van het vuur is woest, of het vuur nu klein of groot is: en zo is het ook in gevechten.*²⁸

Shinto en Zen

Zen is boeddhistisch, en samoerai hebben als religie Shinto, dus kunnen samoerai niet van zen houden. Een verkeerde redenatie!

“Maar het boogschieten heeft ook veel shinto elementen. Het altaar waarvoor wij groeten, bijvoorbeeld, is een shinto-altaar. In Japan wordt het boogschieten nog steeds gebruikt bij shinto-ceremonies, zoals voor het verjagen van de boze geesten. Dat is kenmerkend voor de japanse cultuur, dat boeddhisme, shinto en zelfs christendom door elkaar kunnen lopen.”²⁹”

In Japan zijn de verschillende religies niet duidelijk afgebakend. Af en toe is er zelfs sprake van een smeltkroes, waarbij de verschillende religies een verschillende inbreng en invloed hebben. De samoerai combineerden tijdens de Kamakura-periode shinto met zen. Andere vormen van boeddhisme bleven, wat de samoerai betreft, minder gewenst.

Samoerai en krijgskunsten

In die tijd waren de opleidingen die de samoerai kregen puur gericht op strijd en oorlog. De samoerai werden breed opgeleid. Ze leerden met een groot aantal wapens omgaan. De scholen, of bugei, onderwezen een groot aantal bujutsu (strijdvaardigheden). “Jutsu” betekent vaardigheid of techniek, “bu” betekent strijd of oorlog. Zo is kenjutsu de techniek van het vechten met het zwaard, en kyujutsu werkt met pijl en boog. De Weg van het zwaard had als doel de tegenstander te overwinnen:

²⁸ Musashi, *Gorin no Sho*, ring “aarde”

²⁹ Ik citeer Kees Buurman, leraar kyudo, in *Onkruid* 1993 nr. 3 p. 57

middeleeuwse samoerai

“De ware Weg van het zwaardvechten is de kunst de vijand te verslaan en niets meer dan dat.”³⁰

(zie ook Musashi, eerste ring, “Aarde”, op de volgende bladzijde)

In de Kamakura-periode nemen de samoerai de macht over in Japan, en hun leider gaf zichzelf de titel shogun. De keizer bleef alleen nog in naam regeren. Het aristocratische boeddhisme en het geparfumeerde hof leven van Kyoto paste niet bij de samoerai, en de nieuwe hoofdstad werd Kamakura. Eisai’s Rinzai zen werd populair onder de samoerai.³¹

Samoerai en Zen

Waarom sprak zen de samoerai zo aan? In de eerste plaats de eenvoud en het anti-intellectuele. Veel samoerai waren ongeletterd. Maar vooral de praktische waarde speelde een grote rol. De discipline van zen kwam ook terug in de zelfbeheersing die nodig was oog in oog met de vijand, en in de harde training in de bujutsu. Het aanwezig zijn in het hier en nu en de concentratie, de innerlijke rust, zorgden voor een hoge mate van alertheid. Tijdens een gevecht veroorzaken irrelevante gedachten aan winnen of verliezen en aan dood of leven, of zelf aan hoe een techniek moet worden uitgevoerd, vertragingen die dodelijk kunnen zijn. Ook was zen belangrijk voor het overwinnen van de angst voor de dood. Wie verlicht is, is niet bang meer. Het spontane karakter van zen bleek nuttig omdat in een gevecht ook spontaan, zonder twijfel, moet worden gehandeld.³²

Ook in China integreerde men Ch’an wel eens in de vecht- kunsten, maar dat was meer uitzondering dan regel en heeft ook geen noemenswaardige invloed gehad op Japan. Vaker werd het Taoïsme aangehangen door de Chinese wushubeoefenaars (de Chinese vechtkunsten)

³⁰ Musashi, *Gorin no Sho*, ring “vuur”

³¹ Zie ook Thomas Hoover, *Zen*, p. 208-211 en 226-229

³² Zie *Onkruid* 1993 nr. 3 p. 53-54, het interview met Ralph Oquendo, kendoka en zwaardslipjer.

Aarde

Strategie is het ambacht van de samoerai. Bevelhebbers moeten deze vaardigheid beheersen en soldaten moeten deze Weg kennen. Tegenwoordig is er in de hele wereld geen samoerai die de Weg van de strategie werkelijk begrijpt.

Er zijn verscheidene Wegen. Er bestaat de Weg van de verlossing door de wijsheid van Boeddha, de Weg van Confucius die de Weg van de wetenschap beheerst en de Weg van de arts van het genezen. De dichter leert de Weg van de waka (gedicht van 31 lettergrepen), de Weg van de thee¹, het boogschieten² en van vele kunsten en vaardigheden. Ieder mens beoefent datgene waartoe hij zich geroepen voelt.

Er wordt gezegd dat de samoerai een tweevoudige Weg heeft, van het penseel en het zwaard³, en hij moet voor beide wegen gevoel hebben. Zelfs als iemand daarvoor geen natuurlijke gave bezit, kan hij een samoerai worden door onverdroten vast te houden aan beide aspecten van de Weg. Algemeen gesproken is de Weg van de samoerai het vastberaden aksepteren van de dood⁴. Hoewel men weet dat niet alleen samoerai, maar ook priesters, vrouwen, boeren en gewoon volk bereidwillig sterven wanneer de omstandigheden of schaamte hen daartoe dwingen, is dit toch iets anders. De samoerai verschilt van hen omdat het zich oefenen in de Weg van de strategie gebaseerd is op het overwinnen van mensen. Door de overwinning die bereikt wordt in het zwaardvechten met één tegenstander of in een strijd met talrijke mensen, kunnen wij macht en roem verkrijgen, zowel voor onszelf als voor onze landheer. Dit is de verdienste van de strategie.

1. *Thee*: De ceremonie van het theedrinken wordt geleerd in scholen, net zo als het zwaardvechten. Het is een ritueel tussen enkele mensen in een kleine kamer dat gebaseerd is op verfijnde regels.

Musashi, Gorin no Sho

Van jutsu naar do

Gedurende de Kamakura-periode was zen dus populair geworden onder de samoerai. In die periode kregen de samoerai de macht over heel Japan, zelfs het hof leven werd uiteindelijk onder controle geplaatst. Na de mislukte Mongoolse invasies vroegen de samoerai om beloning (in de vorm van land), maar het shogunaat kon niet veel meer uitdelen. De samoerai werden onrustig. Tijdens de Muromachi-periode ontstonden als gevolg van die onrust zelf burgeroorlogen. De Momoyama-periode werd rustiger, onder de strakke hand van dictators.³³

Gedurende de Edo-periode ofwel de Tokugawa tijd waren de samoerai de sociale top en beheersten het bestuur. Er was rust en vrede in het land en veel samoerai werden boer of werkloos (ronin) . Omdat er geen oorlogen meer waren en het Tokugawa bewind de bujutsu niet aanmoedigde, hadden de oude vechtscholen hun functie verloren.

De krijgskunsten kregen een nieuw doel zodat ze voort konden bestaan. Zelfverbetering en verlichting werden het doel. De training werd een vorm van zen-meditatie. Het proces werd belangrijker dan het vechtresultaat. Zoals zen gebonden is aan discipline en strikte regels, zo werden de budo dat ook. De bujutsu werden geritualiseerd, gesystematiseerd en gezuiverd. Het aantal technieken werd ingekort, men ging zich concentreren op één categorie technieken en de uiterlijke vorm werd belangrijker. Het principe achter de technieken werd belangrijker dan de technieken zelf.³⁴

Een extreem voorbeeld is kyudo (boogschieten). Het middeleeuwse kyujutsu had als doel de tegenstander neer te halen, in het kyudo gaat het erom dat er eenheid is tussen de innerlijke concentratie en de spanning van de boog, tussen “man, boog pijl en doel”³⁵. Er moet een zekere argeloosheid in de handeling zitten. Een ander

³³ Zie Michel Random, *Fascinerende Oosterse Krijgskunsten*, p. 48-55

³⁴ Zie Stephen K. Hayes, *Warrior Ways of Enlightenment*, hoofdstuk 1 p. 12 en 19

³⁵ Michel Random, *Fascinerende Oosterse Krijgskunsten*, p. 102

kyu-do

voorbeeld is kendo. Het vroegere kenjutsu (zwaardvechten) kende ook aanvallen naar de benen, naar het hart, eigenlijk naar elke plek op het lichaam. Het kendo plaatst alleen aanvallen op het hoofd, de keel, de polsen en de zijkanten van de buik. Alleen de laatste paar centimeters van het zwaard worden gebruikt in kendo. Kenjutsu was de weg van het zwaard om de tegenstander te doden, kendo is de weg van het zwaard om jezelf te overwinnen.

Vooraf in de Meiji-periode (1886-1912), nadat de samoerai een groot deel van hun macht hadden verloren en het shogunaat was opgeheven, werden bijna alle krijgskunsten budo. Er zijn maar heel weinig bugei overgebleven, en het aantal beoefenaars is ook erg klein.

Niet alle huidige Japanse krijgskunsten (budo) zijn direct afkomstig van de bujutsu. Zo is Aikido, dat pas sinds deze eeuw bestaat, ontworpen door Morihei Ueshiba. Wel had hij een gedegen opleiding gehad in het jiu-jitsu (ongewapend vechten en vechten met lichte bewapening), zwaardvechten en ninjutsu (een bugei, lichtgewapend gevecht), maar aikido heeft echter weinig weg van andere budo. Morihei zelf noemde aikido de Vredeskunst. Ik citeer hem:

“Vrede als Levenskunst is niet gemakkelijk. Het is een gevecht op leven en dood, een afrekening met kwade verlangens en onechtheid in ons. Soms weerklinkt de Stem van de Vrede als een donderslag, die de mensen wakker schikt uit hun verdwazing.”³⁶

Wie begrijpt nu niet dat de oude bugei totaal veranderd zijn door de afwezigheid van oorlog en de invloed van zen? Dergelijke krijgskunsten zijn meditatie in beweging geworden.

Sport en do

Tegenwoordig is binnen veel budo niet meer de satori en de zen belangrijk, maar het sportieve element. Sportwedstrijden zijn een belangrijk onderdeel geworden van de budo. In de bugei was geen behoefte aan sportieve competitie, omdat de echte competitie (oorlog) nauwelijks leek op de aan regels gebonden sportwedstrijden. Bij sport gaat het er immers niet om de tegenstander zwaar te beschadigen of te doden, wat wel het doel was van de bugei. Het doel van de sport wordt weer om anderen te overwinnen, maar nu niet op leven en dood.

³⁶ Morihei Ueshiba, in *Vrede als kunst*, p. 23

Artistieke uitingen

*Het leven laat zich,
evenals een zuchtje wind,
maar moeilijk vangen,
en licht als een dauwdruppel,
lost het lichaam erin op.³⁷*

Bovenstaand gedicht is natuurlijk geen Zen-gedicht. Het werd een paar eeuwen vóór de komst van zen naar Japan geschreven. Wel heeft het iets van de sfeer van zen.

De invloed van zen op de kunst aantonen is moeilijk. Ook de “sfeer” (ook al subjectief) is geen maatstaf, zoals het bovenstaande gedicht bewijst. Kunst kan voldoen aan eigenschappen of kenmerken als eenvoud, rust, zweverigheid en onwezenlijkheid, en toch geen zen-kunst zijn.

Of iets wel of geen “zen-kunst” is, wordt meer bepaald door de manier waarop het wordt gemaakt. Als kunst wordt gecreëerd in de geest van zen, met een kalme, geconcentreerde en bescheiden houding, kun je aan zen gaan denken. Zen-kunst is kunst gemaakt door beoefenaars van zen.

Toch valt wel iets te zeggen over de uiterlijke kenmerken van de beeldende kunst. Zentuinen, schilderijen en bloemstukken zijn altijd asymmetrisch, vloeiend en hebben eenvoudige lijnen. Vaak worden rustige kleuren gebruikt, zoals groen, blauw en grijs. Felle kleuren zie je niet, wel vrolijke kleuren (vooral bij het bloemschikken). Zen vraagt om het beeld van stabiliteit en instabiliteit, en je ziet dan ook vaak licht en donker samen. Het geheel doet vaak heel natuurlijk en rustig aan. Zen vraagt om eenvoud, dus proberen kunstenaars zo min mogelijk te gebruiken voor hun expressie. Weinig woorden, weinig bloemen, weinig penseelstreken; het gaat om de essentie.

De belangrijkste artistieke uitingen in de zen-geest zijn bloemschikken, kalligrafie, inkschilderen, tuinarchitectuur, muziek, en dichtkunst. Zelfs het Nô-theater wordt

³⁷ Saicho (767-822), uit: *Wijsheid uit Japan*, verzameld door Manfred Kluge

wel eens genoemd. Sommigen plaatsen de boogschietkunst (kyudo) en de theeceremonie in dezelfde categorie, maar dat zijn formele bezigheden, geen creatieve bezigheden.

Onder invloed van zen en de ontwikkelingen in de krijgskunsten zijn (vooral in de Meiji-periode) kunsten ontstaan waarbij het proces belangrijker is dan het artistieke produkt. De kunstenaar gaat op in de handeling en de creatie van zijn produkt. Op die manier ontwikkelden zich Wegen (do) die naar zelfvoltooiing leiden. De ontwikkelingen in de muziek, schilderkunst, kalligrafie en bloemschikkunst liepen nagenoeg parallel.³⁸

Een citaat:

Overgevoeligheid en een totale eenvoud, die de leegte benaderen. De leegte leidt echter niet tot het <niets>. Het is een toestand van ontwaken, waarin alles tot het uiterste wordt gedreven.

De Japanner put deze kennis uit de Zen-leer. Er hangt een stilte boven de vlakke en gladde grond van een rotstuin, die met een hark is gladgestreken. En de leegte van de ruimten suggereert een gevuldheid. Zelfs de portretten lijken doorzichtig te zijn: de kleur van het gezicht mengt zich met de kleur van de ondergrond, de grens is niet meer dan een zachte contour. Alles is vergankelijk, ook de houten bouwwerken ... Alles gaat voorbij en de Japanner hoeft dit niet te bewijzen: hij drukt slechts zijn emoties van een enkel moment uit.³⁹

Ikebana

Het voert te ver om alle vormen van kunstuiting te behandelen. Om toch het verhaal concreter te maken, wordt hier ter illustratie de geschiedenis van de bloemschikkunst (Ikebana) kort besproken.⁴⁰

Vanaf de Nara-periode kwam het boeddhisme in zwang. Vanuit China waaide ook de gewoonte over om boeketten voor een altaar te plaatsen. De zogenaamde “Rikka” of “Kuge” schikkingen zijn symmetrisch en stonden rechtop.

³⁸ Zie Shusui Komoda / Horst Pointer, *Ikebana*, p. 35

³⁹ Van Brigitte Bizalion, *Japan*, p. 147

⁴⁰ Zie ook Dans Niels, *Ikebana*, p. 8-13

Yeshū (1420-1506) 'Landschap'

In de Muromachi-periode veranderde de stijl onder invloed van zen. Eenvoud, natuurlijkheid en een asymmetrische opstelling deden hun intrede. Door het contact met vele buitenlanders, waaronder veel Europeanen, gingen de ontwikkelingen snel. Er ontstonden twee stromingen. De eerste was pronkerig en weelderig (Rikka), ontstaan via Europese invloeden, en de tweede was eenvoudig en sierlijk (Nageire), ontstaan via het gebruik bij de theeceremonie (Chabana) en de zen-invloed.

Tijdens de Tokugawa-periode kwamen veel artistieke kunsten tot grote bloei. De popularisatie van de bloemschikunst deed de formele en moeilijke Rikka-stijl meer in de hoek belanden, en uit de Rikka ontwikkelde zich de Shokastijl, welke kleinere afmetingen gebruikt en eenvoudiger en eleganter is.

Do binnen de kunst

In de Meiji-periode gaat men het bestaan van een Weg *binnen* het Ikebana duidelijk onderkennen. Ka-do, de weg van de bloemen, heeft geen religieuze doelen maar wil de mens tot rust brengen en tot de natuur brengen. Ka-do is ook een instelling tijdens het bloemschikken. Het moet bewust, spontaan, rustig en evenwichtig gaan. Verlichting is echter niet het doel.

Opvallend is dat in de artistieke kunsten de do (wegen) binnen het praktische systeem blijven, een meestal niet de pretentie hebben een weg naar satori te zijn maar eenvoudiger doelen nastreven, terwijl de martiale kunsten echt veranderden in een do en vaak beweren een weg naar de verlichting te zijn.

Filosofie

De keizer van China vroeg Bodhidharma naar het belangrijkste principe van het boeddhisme. Het antwoord was: “uitgestrekte leegte”.⁴¹☀

Een echte systematische filosofie heeft men in Japan nooit gehad. Natuurlijk werd er wel over van alles nagedacht, vooral door de samoerai (over leven en dood, rechtvaardigheid en moraal) en dichters (over de natuur en de mensen)

Zen heeft het Japanse denken beïnvloed. Spontaniteit, natuurlijkheid en eenvoud zijn voorbeelden waar, mede dankzij zen, waarde aan werd gehecht.

Het boeddhisme, en vooral zen, introduceerde ook het begrip “leegte”. In dit hoofdstukje zal het voornamelijk over leegte gaan, omdat dit het belangrijkste filosofische element is dat zen in Japan bracht.

Godai

door Sveneric Bogsater, 10^e dan Ninpo

Godai betekent “de grote vijf” en dat zijn aarde, water, vuur, wind en leegte. Godai wordt samengebracht in vijf energieniveaus (Gorin no to)

Aarde (chi) is het basisniveau, basisenergie en daarom de eerste (men telt van beneden naar boven).

Water (sui of mizu) wordt gevonden als het oppervlaktewater op de aarde in de vorm van meren, zeeën en rivieren. Water verdampt, stijgt op en vormt wolken in de lucht. Daarom is het waterniveau het tweede.

Vuur (ka of hi) is de warmte (van de zon) en het derde niveau.

⁴¹ Thomas Hoover, *Zen*, p. 33

☀ In het oorspronkelijke document was deze tekst geel. Dat is echter bijna onleesbaar; aangepast naar lichtgrijs in OCR scan dd 2008-08-07.

Wind (fu of kaze) beweegt altijd onder invloed van warmte. Met deze bewegingen voert de wind een heleboel dingen mee. Wind is het vierde niveau.

Leegte (ku) bekroont het totaal als vijfde en hoogste niveau. Zonder de leegte kunnen de andere vier niet bestaan. Leegte staat in Gorin no to voor de samenbrengende kracht van alle dingen, zonder begin en eind.

Musashi schrijft in zijn boek: “Met leegte bedoel ik, wat geen begin en geen eind heeft.” Het verwerven van dit principe betekent niet dat je het principe verwerft. De strategische weg is de weg van de natuur. Als je de kracht van de natuur kunt waarderen, waarbij je het ritme in iedere situatie kent, zul je in staat zijn de vijand op een natuurlijke manier te raken en op een natuurlijke wijze te slaan. Dit alles is de weg van de leegte. Ik probeer te laten zien hoe de ware weg te volgen in overeenstemming met de natuur. Begrijp het begrip leegte niet verkeerd en verwissel het niet met - niets -. Integendeel, leegte is het embryo in de werkelijkheid van alles en het lichaam van elke energie. Dit is de plaats waar alles bestaat op een manier alsof het niet bestaat. Leegte bevat alles en dat is de reden waarom de leegte de volmaakte werkelijkheid is. Om in harmonie met de vijf elementen te komen vereist mentale en fysieke training. Het is belangrijk om vanaf het begin te beseffen dat dit niet op een academische manier geleerd kan worden. We moeten de aanwezigheid van de elementen in en door onszelf ervaren en hoe we door oefening ieder energieniveau op zich kunnen manifesteren. Als we erin slagen om de eerste vier niveaus te verenigen en de energie van deze niveaus te verwerken dan zal het de leegte zijn die het uiteindelijk mogelijk maakt om de energie te gebruiken en op een intuïtieve wijze op te treden.

Leegheid in handeling

De leegheid van de handelingen houdt in dat je bewustzijn leeg is, zonder bijgedachten, wanneer je de handeling uitvoert. In feite voer je de handeling niet uit, maar ben je de handeling. Deze manier van handelen, deze leegheid, is het wat een kunst tot een “do” (weg) maakt.

Leegte

In dit boek van de Leegte is de NiTo Ichi Weg van de strategie opgetekend. Waar niets is, dat wordt de geest van de leegte genoemd. De kennis van de mens kan dit niet bevatten. Natuurlijk is leegte niets. Door te kennen wat bestaat, kunt u kennen wat niet bestaat. Dat is leegte.

In deze wereld kijken de mensen op een verkeerde manier tegen de dingen aan en zij denken dat datgene wat zij niet begrijpen de leegte is. Dit is niet de ware leegte. Het is verwarring.

In de Weg van de Strategie denken de samoerai ook dat datgene wat zij niet begrijpen de leegte is. Dit is niet de ware leegte.

Om als samoerai de Weg van de Strategie te bereiken moet u de andere vechtkunsten volledig bestuderen zonder van de Weg van de krijger af te wijken. Wees vastberaden en ga elke dag en elk uur meer oefenen. Vervolmaak de tweevoudige kracht van hart en verstand en verscherp de tweevoudige blik van 'waarnemen en zien'. Wanneer uw geest geheel helder is en de wolken van verwarring zijn weggedreven, is er ware leegte.

Totdat u zich de ware Weg - in het boeddhisme of in het algemeen - realiseert, zou u kunnen denken dat alles juist en goed verloopt. Wanneer wij de dingen echter objectief bekijken, kunnen wij vanuit het oogpunt van de wereldse wetten zien dat verschillende leringen van de ware Weg afwijken. Onderken dit en beschouw oprechtheid als de basis, en de ware houding als de Weg. Gebruik de strategie op een juiste manier, direct en openlijk.

Dan zult u in een ruimere zin over de dingen gaan denken en wanneer u leegte als Weg neemt, zult u de Weg als leegte ervaren.

In de leegte bestaat het goede en niet het kwade. Wijsheid bestaat, het beginsel bestaat, de Weg bestaat, de geest is niets.

昭和壬子春日

京逸

Musashi, Gorin no Sho

41

leegte 107

China en de elementen

Leegte en Tao

Er is heeft zijn oorsprong in er is niet. Voordat iets vorm of naam heeft, is tao de oorsprong van alle dingen. Zodra dingen vorm of een naam hebben, doet tao ze groeien en voedt ze en wordt hun moeder. Dat wil zeggen dat tao door middel van het vormloze en naamloze de dingen voort- brengt en vervolmaakt. Omdat tao voortbrengt en vervolmaakt en omdat niemand weet hoe, is het nog mysterieuzer dan het mysterieuze. (Lao-tzu Chu 1)⁴²

Bij zen ontstaat alles uit de leegte, in het Taoïsme ontstaat alles uit het tao. Kennelijk zijn leegte en tao bijna hetzelfde. Het Ch'an noemde de leegte geen tao, omdat tao in China vaak als een soort god werd aanbeden. Leegte is nog minder dan tao. Tao kan zowel een god, als een weg, als leegte zijn.

De elementen

In China zijn er vijf elementen: hout, vuur, aarde, metaal, en water. In het Taoïsme kwamen de elementen voort uit het tao. In Japan zijn er ook vijf elementen: aarde, water, vuur, wind, en leegte. De eerste vier elementen ontstaan uit de leegte. De Chinezen zijn consequenter, want als leegte leeg is kan het ook geen element zijn.

⁴² Karel van der Leeuw, *Het Chinese denken*, p. 174

Leegte ook in Japan leeg

Het idee “leegte” is niet iets wat aan verandering onderhavig is. Japan kon geen eigen dimensie geven aan de leegte. Wel heeft het idee “leegte” veel invloed gehad op Japan, zoals uit de vorige hoofdstukken bleek. De weg leidt naar leegte, en uit de leegte ontstaan de dingen. Wat wel kenmerkend is voor Japan, is dat men in bijna elke georganiseerde bezigheid een weg ging zien.

Zoals de andere vier elementen uit de leegte ontstaan, en leegte toch het laatste element is (en het hoogste niveau), zo zijn de vorige vier hoofdstukken geschreven met zen (en leegte) als oorzaak en onderwerp. Kloosters staan op de aarde, vormen de grond van de zen-beleving in Japan, en corresponderen dus met het element aarde. Thee is als water. De krijgskunsten als vuur. Het zweverige is als de wind, vormloos en licht als de Japanse kunst. De filosofie is leeg. Uit dit laatste hoofdstuk kunnen dan ook geen conclusies worden getrokken, hoewel het wel noodzakelijk is voor een goed begrip van de voorgaande hoofdstukken: hier komen ze samen.

CONCLUSIES

Langs de hoofdstukken

In China en Japan

De filosofische, inhoudelijke aspecten van zen gingen onveranderd van China naar Japan, maar de formele, uiterlijke aspecten ondergingen enkele veranderingen. Vooral opvallend is dat in Japan zen niet binnen de kloostermuren blijft, maar invloed heeft op en geïntegreerd wordt in vele kunsten.

Kloosters

De Japanse Rinzai-kloosters waren minder hard en sober dan de Chinese. Ook werd er minder nadruk gelegd op meditatie, en meer op cultuur en op boeddhistische ceremonieën.

Thee

Het theedrinken in Japan is veel formeler dan in China. In Japan is men theedrinken ook gaan zien als een middel (weg of do) om satori te bereiken, en is de theeceremonie duidelijk een huwelijk aangegaan met zen.

Het zen in Japan heeft een formelere en meer ontwikkelde Weg van het theedrinken dan het Ch'an in China.

Krijgskunsten

Zen werd de mentale training van de samoerai.

Zen gaf de bugei een reden om te blijven bestaan tijdens vrede. De bugei werden budo, wegen naar de verlichting via de krijgskunsten.

Japan voerde wegen in buiten de artistieke of culturele sfeer die naar de verlichting leiden. Zen werd gezien als productief en nuttig.

Artistiek

Zen had grote invloed op de esthetische waarden binnen de beeldende kunst, en op de manier waarop de kunsten beoefent werden. Enige invloed van China was er wel, maar in Japan kwam de kunst geïnspireerd door zen tot grote bloei.

Algemene conclusies

De Japanse dimensie is klein: Japan heeft nauwelijks een eigen gezicht gegeven aan zen, zoals China dat deed.

Wel heeft Japan zen uit de kloosters gehaald en verbonden met een groot aantal bezigheden en kunsten. Het idee dat slechts zittende meditatie kan leiden tot de verlossing is gedeeltelijk vervangen door het idee dat de verlichting in het handelen wordt gevonden.

Zen heeft een grote invloed gehad op de Japanse cultuur. Zen heeft dus meer invloed gehad op Japan, dan Japan op zen.

BRONNEN

Algemeen en geschiedenis

Zen-zin, Zen-onzin, Paul Reps, Ankh-Hermes 1991

Een verzameling Zen-geschriften bijeengebracht door P. Reps. Het betreft de volgende geschriften:

- *“Ten geleide” door Prof. Dr. F. Vos*
- *“Voorwoord” door P. Reps*
- *101 Zenverhalen*
- *De poortloze poort door Ekai (bijgenaamd Mumon)*
- *Tien Ossen door Kakuan*
- *Zoeken naar het middelpunt (de 112 manieren van Lakshmanjoo)*

Dit boek was heel bruikbaar omdat de originele zen-geschriften een goed beeld gaven van zen. Het voorwoord en vooral de ten geleide bevatten interessante denkbeelden.

De Japanse religie, Jacques H. Kamstra, Gooi & Sticht 1988

Omdat de schrijver over een zekere autoriteit beschikt (hoogleraar in de geschiedenis van niet-westerse godsdiensten en de vergelijkende godsdienstwetenschappen aan de Theologische faculteit van de Universiteit van Amsterdam) kon dit boek goed gebruikt worden zonder steeds te twijfelen aan het waarheidsgehalte. In de slechts negen pagina's die de schrijver aan zen besteed staan veel bruikbare gegevens.

Zen, of De stille sprong van inzicht, Thomas Hoover, Het Spectrum 1986 (vert. uit Eng. *The Zen experience*)

De historische ontwikkeling van Zen via de levens en leerstellingen van de grote meesters.

Zo'n 300 bladzijden over de geschiedenis van zen! Voor mijn onderwerp heel bruikbaar, maar helaas kan de schrijver niet steunen op een academische graad. In de dankbetuiging stond wel dat hij veel hulp had gekregen, onder andere van dr. Philip Yampolsky. Tijdens het lezen kreeg ik de indruk dat hij zowel overlevering als wetenschappelijke geschiedschrijving gebruikte om zijn “geschiedenis van het zen” te presenteren als absolute waarheid. Ook verweefde hij zijn eigen mening in het

geheel. Zo verwacht hij Zen met het Taoïsme. Maar toch, vanwege de hoeveelheid gegevens, heel bruikbaar.

Het heldere inzicht van Zen, Robert Hartzema, artikel in het tweemaandelijks blad *Onkruid*, met interviews, juli/augustus 1993 nr. 3

Een goede introductie in zen en de praktijk van zen, en interessante feiten, uitspraken en meningen.

Wijsheid uit Japan, verzameld door Manfred Kluge, Omega Boek 1989

Een kleine chaotische verzameling gedichten en uitspraken.

Het Chinese denken, Karel van der Leeuw, Boom 1994
Geschiedenis van de Chinese filosofie in hoofdlijnen.

De auteur studeerde filosofie met als bijvakken klassiek Chinees en Chinese filosofie, is verbonden aan de Faculteit der Wijsbegeerte van de Universiteit van Amsterdam. Deze feiten maken de auteur betrouwbaar en geloofwaardig. In het boek staan belangwekkende zaken over het Chinese denken, waaronder 10 bladzijden over Ch'an.

Thee

The chinese art of thea, John Blofeld, Shambhala 1985

Dit boek maakte het mogelijk de Japanse theeceremonie te vergelijken met de Chinese wortels.

Zen in the Art of the Tea Ceremony, Horst Hammitzsch, Element Books (vert. uit Duits Zen in der Kunst der Tee-Zeremonie)

De schrijver probeert echt alles te vermelden. Desalniettemin een nuttig boek, ook omdat het bloemschikken en de schilderkunst ook aan bod komen.

Krijgskunsten

De strategie van de Samoerai, Miyamoto Musashi, Karnak 1991,
(echte titel: een boek van vijf ringen, Gorin no Sho) *een handleiding in de strategie en het man-tegen-man gevecht door een beroemde zwaardvechter. Tegenwoordig wordt het werk ook als handleiding voor Zen gezien.*

Deze beroemde en succesvolle samoerai is iemand van de oude stijl, die de bugei onderwees. Het is niet zo moeilijk om materiaal over budo te vinden, terwijl materiaal over de bugei zeldzaam zijn.

Fascinerende Oosterse krijgskunsten, Michel Random, Helmond 1979 (vert. uit Frans Les Arts Martiaux - ou l'esprit des budo), *een groot boek met erg veel wetenswaardigheden over de Japanse krijgskunsten met veel illustraties.*

Het boek doet professioneel aan. Het bevat enorm veel waardevolle informatie. Helaas romantiseert de schrijver budo en noemt hij niet de vroegere bugei. Hij ziet de krijgskunsten liever als een goddelijke weg dan als een set methodes om zo effectief mogelijk te winnen.

Comprehensive Asian fighting arts, Donn F. Draeger en Robert W. Smith, Kodansha international 1987, *bijna alle Aziatische vechtstijlen komen aan bod, waardoor het detail soms verloren gaat.*

Ik heb het boek gebruikt voor een groter begrip voor de verschillen tussen bugei en budo. Bij de bijlagen zit een stukje over zen in de bugei en budo, en waarom de samoerai zich aangetrokken voelden tot zen.

NINJA VOL. II, Warrior Ways of Enlightenment, Stephen K. Hayes, Ohara 1981

Hoofdstuk 1 beschrijft de overgang van de jutsu naar de do.

Vrede als kunst, Morihei Ueshiba, Altimara 1993, samengesteld door John Stevens (vert. uit Eng. The Art of Peace), *een collectie citaten uit Morihei 's redes, gedichten, kalligrafieën en mondelinge overlevering.*

De geest van de budo komt hier als nergens anders naar voren.

Artistieke uitingen

Japan, Brigitte Bizalion, Atrium 1987 (vert. uit Duits)

Uit de reeks "Erfenis van oude culturen".

Ik heb alleen de epiloog kunnen gebruiken.

Ikebana: bloementaal zonder grenzen, Doris Diels, Terra 1986, *een verkenning in de kunst van het Japans bloemschikken volgens de Ikenobo School*

en

Ikebana in de praktijk, Shusui Komoda en Horst Pointer, Strengolt 1981,

Handboek voor de klassieke en moderne Japanse bloemschikkunst.

De twee bovenstaande boeken gaven een goede beschrijving van de bloemschikkunst, de rol van zen daarin en een beknopt overzicht van de geschiedenis van de bloemschikkunst.

Filosofie

Godai, Sveneric Bogsater

Een stukje uit een bundel met informatie over Ninjutsu (een Japanse vechtkunst). De auteur is 10^e dan.

Een interessante toelichting op het begrip "leegte".

Bijlagen

Schools of Zen Buddhism, Dr T. Matthew Ciolek, Internet 1995, (The World-Wide Web Virtual Library)

An overview of schools and lineages belonging to the Zen Buddhism tradition.

Wel de moeite waard omdat uit een betrouwbare bron de historische ontwikkeling van de zen-scholen te vinden is. Overigens heeft ook Hoover in zijn boek een stamboom.

Zen@SunSITE, Ben Walter, Internet (<http://sunsite.unc.edu/zen>)

Een interessante home page met leuke antwoorden op de vraag: wat is zen?
Bovendien koans en andere interessante aardigheden.

BIJLAGEN

Bijlage A: Beoordeling, pagina t.b.v. docent

Bijlage B: Schools of Zen Buddhism
de verschillende historische stromingen in Zen

Bijlage C: Zen@SunSITE homepage

Bijlage D: Koans

Bijlage E: Frequently Asked Questions
over wat Zen is, Japanse terminologie, zazen (zittende meditatie), meditatieruimten en het (on)belang van woorden

Bijlage F: Zen and budo
Zen binnen de krijgskunsten

De bijlagen zijn niet opgenomen in de OCR scan van 2008-08-07, maar zijn wel als ruwe afbeeldingen (scans) beschikbaar en als "Comic Book Archive file" (.cbz) opgeslagen. Een .cbz bestand is eigenlijk een .zip bestand dat een aantal afbeeldingen bevat. Met een ComicBook Reader zoals bijvoorbeeld Cdisplay kun je de afbeeldingen bekijken alsof je een boek aan het lezen bent. Ook zou je het .cbz bestand kunnen hernoemen naar .zip en het dan kunnen uitpakken.

japans_zen_bijlagen.cbr